

DE MORGENBOEKEN VAN RIJNLAND

DRIE EEUWEN ONGEREGELDHEID

door

M.H.V. van Amstel-Horák

Op 26 mei 1540 namen dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland een besluit, dat verandering zou brengen in het aantal morgens' aan de hand waarvan de uitgaven van het hoogheemraadschap verhaald werden op de ambachten." Deze keur bracht een wijziging in een regeling, die aanwijsbaar vanaf 1375, maar waarschijnlijk al gedurende drie eeuwen gegolden had. Ze zou – zo zal blijken – op haar beurt drie eeuwen gehandhaafd blijven. Op die datum in de 16de eeuw gelastten dijkgraaf en hoogheemraden namelijk om elk perceel van Rijnland afzonderlijk te meten en die meting per ambacht uit te voeren. Daarbij overwogen zij dat in de loop van de jaren de uitgaven van het hoogheemraadschap zeer gestegen waren en steeds zwaarder drukten op de contribuerende landen, terwijl er veel land in Rijnland wel voordeel trok van de werken van het hoogheemraadschap, maar geen bijdrage leverde. Zij achtten deze situatie niet langer redelijk en ook niet in overeenstemming met hun eed, die zij bij hun ambtsaanvaarding afgelegd hadden. Dan zwoeren zij onder meer dat zij de regel "morgen morgensgelijk" zouden toepassen: alle percelen land gelijkelijk behandelen en geen onderscheid maken tussen vruchtbare en onvruchtbare landen." Dat zij zich bewust waren van de ernstige gevolgen van hun besluit, blijkt uit de verwijzing naar deze eed in de keur; een zinsnede die in andere keuren niet toegevoegd werd.' De uitslag van de meting bewees hun gelijk: de contribuerende ambachten waren 69.840 morgen groot, terwijl van slechts 47.623 morgen werd bijgedragen. Een verschil van 22.217 morgen."

Het onderhoud van de waterstaatmerken

Vanaf zijn ontstaan had het hoogheemraadschap geld nodig om te functioneren. In de loop van de tijd vermeerderden de uitgaven de gemene lasten zoals deze genoemd werden door uitbreiding van het takenpakket. Aanvankelijk bestonden deze gemene lasten slechts uit a) het penninggeld (een belasting voor de bestuurskosten en de beloning van de hoogheemraden), b) de onderhoudskosten van enkele bruggen (o.a. de Visbrug te Leiden en

de Doesbrug te Leiderdorp), c) de buitengewone kosten voor de nieuwe werken ten behoeve van het gehele gebied (duinonderhoud, herstelkosten van grote dijkdoorbraken) en d) uitgaven voor noodvoorzieningen elders (o.a. reparatie van de Friese dijk in Noord-Holland anno 1466).⁶

Het overgrote deel van de waterstaatswerken werd oudtijds uitgevoerd door degenen, die land in de ambachten in eigendom hadden de ingelanden. Zo was het onderhoud van een dijk in het ambacht verhoefslaagd' op de percelen aan de dijk gelegen en op de percelen daarachter, die baat hadden bij de dijk. Aanvankelijk kwam iedere ingeland zelf met zijn schop en kruiwagen het hem toegewezen deel van de dijk repareren. Later werd dit wel overgenomen door het ambacht en betaalde men een omslag voor de uitgevoerde herstelwerkzaamheden al naar gelang de totale oppervlakte van zijn land in het ambacht gelegen. De ambachtsbesturen hielden toezicht op het onderhoud van de dijken, wegen en watergangen binnen hun territorium. De dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland schouwden op hun beurt de werkzaamheden van de ambachtsbesturen.

Ook de meeste waterstaatswerken ten bate van geheel Rijnland waren in de Middeleeuwen verhoefslaagd en wel op de ambachten. De ambachten, die hun overtollig water loosden via de negen sluizen in de Spaarndamse dijk, hadden opdracht de plaatwerken (beschoeiing van dikke planken) van deze sluizen te onderhouden.' De ambachtsbesturen zonden daartoe een afvaardiging naar Spaarndam om de hun toegewezen sluizen te herstellen. Deze werkzaamheden werden door de dijkgraaf en hoogheemraden geïnspecteerd. Een dergelijke schouw werd twee maal per jaar gehouden. Om de controle effectiever te maken, trachtte het college van Rijnland het onderhoud in eigen beheer te krijgen. Een poging daartoe ondernamen de hoogheemraden bij hun schouw van 26 februari 1454. Toen gaven zij aan de ambachtsbewaarders, die bij de schouw aanwezig moesten zijn, te kennen dat het noodzakelijk was het plaatwerk te verhogen, omdat het vloedwater erover heen sloeg. De hoogheemraden merkten daarbij op dat het niet gunstig was, dat het onderhoud verdeeld was over een aantal ambachten: hun respectieve plaatwerken sloten niet goed aaneen, hoogteverschillen traden op en bovendien werden de vernieuwingen niet gelijktijdig uitgevoerd. Zij stelden de ambachtsbewaarders voor dat het hoogheemraadschap de onderhoudswerkzaamheden van de ambachten zou overnemen tegen een betaling van in totaal £ 50 per jaar. Op deze wijze wilden de hoogheemraden het onderhoud dus tot gemene last van het hoogheemraadschap maken. De ambachtsbesturen gingen er kennelijk niet op in, want op de schouw van 7 mei daaropvolgende kwam het voorstel weer ter sprake. De ambachtsbesturen reageerden toen evenmin op het voorstel; het

onderhoud van het plaatwerk van de sluizen bleef dus opgedragen aan de ambachten.’

De aan de Spaarndamse dijk grenzende ambachten Spaarnwoude, Hof-ambacht, Houtrijk en Polanen, Sloten en Sloterdijk onderhielden de dijk zelf. Zij waterden niet uit via de sluizen te Spaarndam en droegen daarom niet bij in de onderhoudskosten daarvan.

Het morgengeld

Het totaal van alle uitgaven voor de gemene lasten werd omgeslagen over het aantal morgens, dat omslagplichtig was aan het hoogheemraadschap van Rijnland; bebouwde gebieden – de steden en dorpskernen – waren dat niet. Het bedrag dat men, zo berekend, per morgen verschuldigd was, noemde men morgengeld. Het Hof van Holland, dat toestemming voor deze belasting moest verlenen, controleerde eerst de rekening van de rentmeester van het hoogheemraadschap en bepaalde dan de hoogte van het morgengeld voor de komende periode en ook wanneer er geïnd mocht worden.

De ambachtsbewaarders waren verplicht het voor het ambacht vastgestelde morgengeld op te brengen. De inning geschiedde onder hun verantwoording. Aanvankelijk benoemden zij een gaarder, die van ieder die binnen het ambacht land in eigendom had (de ingeland) of land gebruikte, het morgengeld inde. In beginsel waren de eigenaren verplicht de omslagen op te brengen, maar toch werd het morgengeld vaak door de pachter betaald. Men kon vanouds namelijk op twee manieren land verpachten:

- a) voor “vrij geld”: de pachter stelde zich aansprakelijk voor de op het gepachte rustende reële lasten;
- b) voor “afslag geld”: de eigenaar betaalde de lasten of de pachter schoot de lasten voor en mocht die op de pacht korten (de pachtsom was dan vanzelfsprekend hoger). Volgens een verklaring van de hoogheemraden was deze wijze van verpachting gebruikelijk in Rijnland.”

Men betaalde “morgen morgensgelijk” dat wil zeggen slechts de oppervlakte was bepalend: vruchtbare en onvruchtbare landen werden in principe even hoog aangeslagen. In 1446 werd deze rechtsregel op schrift gesteld in een keur.”

Het manuaal van 137.5 is de oudste bron voor de aantallen morgens, waarvan de ambachten moesten contribueren. De klerk van de hoogheemraden schreef daarin de inkomsten en uitgaven op. Per ambacht vermeldde hij het aantal morgens en het morgengeld, dat hij ervan ontvangen had.”

Opvallend is, dat in deze aantallen tot 1550 geen verandering is aange-

bracht behoudens verklaarbare wijzigingen wegens landafslag rond het Haarlemmermeer of gebiedsovergang naar een ander uitwateringsgebied.” Hieruit kan men de conclusie trekken dat in principe de sleutel voor de verdeling van de gemene lasten tot 1550 ongewijzigd bleef. Alleen Oegstgeest maakte hierop een uitzondering; betrof dit misschien het gebied van de stadsvrijheid bij de Rijnsburgerpoort?

De berekening van de morgens

Hoe in eerste instantie het aantal morgens van de ambachten berekend is, is niet na te gaan. Zeker is dat de ambachtsbestuurders over leggers” beschikten.

In 1443 verrichtten men in Hazerswoude voor het vervaardigen van een legger zelfs metingen. Ongetwijfeld vloeide deze meting voort uit een geschil tussen de ambachtsbestuurders en eigenaars van gronden aldaar, die elders hun woonplaats meestal Leiden hadden. Reeds in 1284 bepaalde graaf Floris V van Holland, dat de grondeigenaars van buiten Hazerswoude gelijkelijk belast zouden worden als de ingezetenen van het ambacht.” Jan 11 van Henegouwen, graaf van Holland, bevestigde deze regel in 1300¹⁶ en naar aanleiding van een geschil met poorters van Leiden deed Albrecht van Beieren als paltsgraaf op de Rijn dit in 1367 opnieuw, met dien verstande dat eenmaal verleende vrijdom van belasting verbonden zou blijven aan dat perceel ongeacht wie de eigenaar was.¹⁷

Bij de keur/consent van 1443, die de hoogheemraden voor de meting van Hazerswoude afgaven, bepaalden zij dat de gevonden gegevens moesten worden genoteerd in drie “boeken”: één voor de hoogheemraden, één voor de stad Leiden en één voor het ambacht. Mocht bij de meting blijken dat Hazerswoude meer morgens telde dan waarvan het contribueerde in de omslag, dan toch zou het ambacht niet meer behoeven af te dragen. Dit hield in dat voor de berekening van het morgengeld het aantal morgens voor Hazerswoude gefixeerd bleef op 327 1 morgen 250 roede. Van de extra morgens mocht het ambachtsbestuur wel morgengeld garen, maar dat kwam dan ten goede aan het ambacht.¹⁸ De hoogheemraden stonden dus toe dat overgaar werd: geld, dat namens het hoogheemraadschap geïnd werd, mocht het ambacht zich ten nutte maken. In 1529 werd opnieuw bepaald dat het ambacht van niet meer morgens behoefde te contribueren dan het van oudsher deed. Deze bevestiging werd gegeven door de Geheime Raad in een geschil tussen de rentmeester van het hoogheemraadschap van Rijnland en de ambachtsbewaarders van Hazerswoude.”

In 1463 werden de ingelanden van Zegwaard verplicht eigendom over te leveren voor schout en twee (kroos)heemraden, die deze overdrachten in

het “boeck”(=legger) moesten schrijven.²⁰ De leggers van de omslagplichtige landen werden niet met name genoemd in de keur van 1472, waarbij alle ambachtsbestuurders bevolen werd de nieuwe respectievelijk oude eigenaar van landen, waarvoor minder dan 6 plakken (=stuivers) aan morgengeld verschuldigd was “dair in ende dair ut (te) setten”.²¹ Van een eigendomsoverdracht werd een akte opgemaakt, die aan de nieuwe eigenaar werd meegegeven. Op de legger moest de naam van de eigenaar daarna veranderd worden. Dit was de taak van de schout en de kroosheemraden. Pas als na 1580 ook in de dorpen protocol van eigendomsovergangen gehouden wordt, werden een maal per jaar de nieuwe eigenaren ingeschreven in de legger op een speciaal daarvoor belegde vergadering van schout en ambachtsbewaarders.“

In 1496 vaardigden dijkgraaf en hoogheemraden een algemene keur uit om de grootte van de omslagplichtige landen vast te stellen. Zij droegen de schouten hierin op alle gebruikers van land in hun ambachten te bevelen onder ede de oppervlakten van hun percelen bij hen op te geven. Deze gegevens dienden de schouten in drievoud te noteren in het bijzijn van de ambachtsbewaarders en de kroosheemraden. Na inlevering van deze leggers zouden zij hun loon ontvangen.” Alhoewel reeds in 1443 een meting vooraf was gegaan aan de samenstelling van de legger van Hazerswoude, volstond men nu met een verklaring onder ede van de gebruikers, weliswaar onder de zeer hoge boete van £ 7. Helaas zijn deze morgenboeken niet in het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland bewaard gebleven. Daarom is niet na te gaan of de aangegeven oppervlakten overeenkwamen met de aantallen morgens opgetekend in het manuaal, dat de klerk van de hoogheemraden in die tijd bijhield.“ In totaal bedroegen deze 48.304 morgen 3 hond en 75 roede.²⁵

Tevergeefs zal men onder de in het manuaal opgesomde ambachten de naam Rijsburg zoeken. Het ambacht betaalde geen morgengeld, maar pretendeerde vrijdom wegens gewoonterecht.

Reparatiekosten en dijkdoorbraken

Onder de gemene lasten van het hoogheemraadschap werden ook genoemd de reparatiekosten van grote dijkdoorbraken. Als algemene regel gold namelijk dat het gehele achterliggende gebied diende op te komen voor het herstel van dijkdoorbraken die open walen” veroorzaakten. Een zinnig gebod, omdat door zo’n dijkbreuk de eigenaars, die voor het onderhoud van die dijk verhoofslaagd waren, de inkomsten van hun ondergelopen landerijen derfden en daardoor de reparatie van die dijk niet meer konden bekostigen. Voor het hoogheemraadschap van Rijnland werd deze

regel in 1437 door Philips van Bourgondië als graaf van Holland vastgelegd.²⁷ Zodra de oorspronkelijke toestand hersteld was, traden de gewone onderhoudsregels weer in werking.

Deze gang van zaken kon in de eerste helft van de 16de eeuw in Rijnland niet gevolgd worden. Herhaalde doorbraken van de Spaarndamse dijk in de jaren 1508, 1509 en 1510 veroorzaakten een catastrofale toestand in Rijnland. Het hele gebied tot aan de Hoge Rijndijk was overstroomd. De centrale regering in Brussel verweet dijkgraaf en hoogheemraden nalatigheid en wanbeheer. De landvoogdes Margaretha van Oostenrijk schorste het college en benoemde Claude Carondelet als gevolmachtigde van de regering aan het hoofd van een commissie tot herstel van de Spaarndamse dijk. Dijkgraaf en hoogheemraden verzetten zich tegen deze inmenging in hun bestuursbevoegdheid. Uiteindelijk werd overeengekomen en door een ordonnantie van 26 juni 1511 in wetsvorm bekrachtigd, dat onder meer het onderhoud van grote delen van de Spaarndamse dijk (met name de geabandonneerde" en de onbeheerde dijkvakken en de plaatwerken van de gedichte doorbraken) voor rekening van het hoogheemraadschap van Rijnland zou komen. Bovendien dat gedurende zes jaar in de aangrenzenden ambachten: Spaarnwoude, Hofambacht, Houtrijk en Polanen, Osdorp, Sloten en Sloterdijk geen morgengeld geheven zou worden en deze zelfs steun uit de kas van het hoogheemraadschap mochten ontvangen voor het gewone onderhoud van de hun resterende dijkvakken. De Spaarndamse dijk was van een te vitaal belang voor geheel Rijnland; een gebrekkig onderhoud was niet langer aanvaardbaar.²⁹

Het ontheffen van de bovengenoemde ambachten had wel tot gevolg dat de financiering van de algemene uitgaven van het hoogheemraadschap door een kleiner aantal morgens opgebracht moest worden.

Ontevredenheid over het beleid van de hoogheemraden

In het begin van de 16de eeuw stegen de gemene lasten ten gevolge van de reparaties en het onderhoud van de Spaarndamse dijk dus fors (in kohieren werd het morgengeld zelfs aangeduid als de omslag van de Spaarndamse dijk). Maar ook de helmbeplanting van de duinen veroorzaakte een verhoging van de uitgaven, waardoor de gebruikers van de grond de omslag als een steeds zwaardere last voelden. Daarbij kwam nog dat het college van dijkgraaf en hoogheemraden regelmatig extra vergaderingen en rechtsdagen belegden met de nodige kosten van maaltijden en drinkgeld. Ook had de dijkgraaf het tot een gewoonte gemaakt de maximum boete te eisen voor slechts kleine vergrijpen gepleegd door "arme lantluyden", terwijl de maxima toch al tweemaal zo hoog waren als in het hoogheemraad-

schap Delfland.³⁰ Kortom de lasten van het hoogheemraadschap wogen zwaar.

Een extra bron van ongenoegen werd veroorzaakt door de stormvloed van 2 november 1532, die gaten sloeg in de Spaarndamse en Diemerdijk en Rijnland opnieuw tot aan de Hoge Rijn dijk deed onderlopen. De dijkplichtigen hadden hun taak, die in 1527 nog in een nieuw hoefslagboek was vastgelegd³¹, verzuimd. Zij waren – ondanks de drie extra schouwen die de hoogheemraden op eigen kosten hielden – in gebreke gebleven de dijk te repareren. Nadat op 19 en 20 november een commissaris van het Hof van Holland tezamen met hoogheemraden en ingelanden van de dijkplichtige ambachten de schade opgenomen had, stond het Hof van Holland een omslag van 4 stuivers per morgen toe, met dien verstande dat nader bepaald zou worden hoeveel de eigenaars en hoeveel de gebruikers van de landen daarvan zouden moeten bijdragen.³² Op 5 december vergaderde het stadsbestuur van Leiden met ingelanden, die in Leiden woonachtig waren,³³ en op 12 december kwamen vertegenwoordigers van de ambachten uit de zuid-oosthoek van Rijnland bijeen in de Gulden Hoerne te Leiden om het beleid van dijkgraaf en hoogheemraden ter discussie te stellen.³⁴

Er heerste dus ontevredenheid. Enerzijds waren de waterschapslasten hoog, anderzijds wist men zeer goed dat van veel land in het geheel geen morgengeld werd betaald (zoals bijvoorbeeld van het ambacht Rijsenburg) of te weinig ten gevolge van onjuiste opgave van de oppervlakte of andere misbruiken.

Juist in deze tijd kreeg men de beschikking over twee middelen, die het meten van grote terreinen niet al te kostbaar meer maakten: de uitvinding van de driehoeksmeting (Gemma Frisius 1533) en de meetketting ($\pm$ 1530). De tijd was rijp om een eerlijker verdeling van de lasten te bewerkstelligen.

Dirc van Brouhoven

Aldus was de situatie toen Dirc van Brouhoven op 22 december 1535 Bruyn Foytgensoen als secretaris/rentmeester van het hoogheemraadschap van Rijnland opvolgde. In datzelfde jaar kwam Jan van Brouhoven, toen 22 jaar oud, als klerk op het kantoor van zijn vader. Fockema Andreae rekende Jan van Brouhoven tot de voortreffelijke ambtenaren, die de zeventien gewesten onder Karel V buitengewoon goed bestuurd hebben. Die wel uit de gewesten zelf afkomstig waren, maar evenwel geheel los van de oude vooroordelen; vooruitstrevend met hart en ziel.³⁵ Aannemelijk is dat ook zijn vader Dirc tot deze groep behoorde.

Dirc van Brouhoven was de promotor van de algehele opmeting van Rijnland, die op 26 mei 1540 door dijkgraaf en hoogheemraden bevolen

afb. 7. Portret van *Dirck* van Brouchoven (?), door Cornelis Cornelisz. Kunst (toe-
geschr.), ca. 1535. Leiden, Stedelijk Museum de Lakenhal. Foto E. van Esch.^{h.}

*afb. 2. Portret van Jan van Brouhoven,
door Hendrick Goltzius, 1579.*

werd. Een algemene keur voor de opmeting is in de bewaarde protocollen van de zittingen van het college vanouds blaffers genoemd – niet te vinden; slechts enkele keuren voor de afzonderlijke ambachten resten ons. De oudste betreft de keur tot het opmeten van Aarlanderveen en is nog ondertekend door Dirc van Brouhoven. Alle andere gelijkkluidende keuren dragen het onderschrift van Jan van Brouhoven, die op 29 augustus 1540 zijn vader acht dagen na diens overlijden opvolgde als **secretaris/rentmeester**.³⁶

De landmeting

In totaal vier beëdigde landmeters hebben tussen 1540 en 1544 de ambachten, die toen morgengeld voor de Spaarndamse dijk moesten opbrengen, opgemeten: Pieter Sluyter en zijn broer Jacob, Symon Meeuwzoon van Edam en Coenraet Oelenzoon.

Om betrouwbare opgaven betreffende eigenaars en pachters te verkrijgen en ook om overbodige kosten bij het meten te mijden moesten de schout en de ambachtsbewaarders op de vastgestelde dagen de landmeters de grenzen van het ambacht aanwijzen en daarbij akten als bewijsmateriaal tonen. De eigenaars en de pachters moesten de landmeters de toegang tot hun perceel aanduiden en hun naam en woonplaats opgeven. Wanneer de eigenaar niet zelf aanwezig kon zijn, diende de pachter de gegevens van de verpachter te vermelden. Wie aan deze oproep geen gehoor gaf, riskeerde de zeer hoge boete van 20 pond.“”

Nadrukkelijk eisten de hoogheemraden, dat niet alleen de eigenaars van de percelen vermeld moesten worden, maar ook de gebruikers. Voor het verhaal van het morgengeld was de wijze van verpachting niet van belang. Volgens het dijkrecht was namelijk zowel de eigenaar als de pachter aansprakelijk voor het morgengeld en wel met al hun goederen – roerende als onroerende – binnen het waterschap gelegen. De omslag kon zelfs nog verhaald worden op goederen van vroegere eigenaars.³⁷ Deze gang van zaken was voor de waterschapsbesturen zeer gerieflijk: het was heel wat eenvoudiger op roerend goed (het vee) van de plattelanders beslag te leggen, dan de in de steden verschanste burgers c.q. kerkelijke en liefdadige instellingen aan te pakken om van de abdijen e.d. niet te spreken. Bovendien stonden de kosten voor het beslag op onroerende goederen (die ook door de schuldenaar betaald moesten worden) niet in verhouding met het geringe bedrag, dat als morgengeld moest worden opgebracht.³⁸

De landmeters legden hun werkzaamheden vast in processen-verbaal. Bijna al deze meetverslagen zijn in het archief van het hoogheemraadschap bewaard gebleven; zij staan in de inventaris vermeld onder de *morgenboeken* van de ambachten.“” In de reeks processen-verbaal ontbreekt slechts Voorschoten.“” Het archief bezit met deze meetverslagen een kadastrale registratie van bijna geheel Rijnland in de periode 1540-1544, die de eigenaar en de gebruiker van de percelen aangeeft en tevens de oppervlakte ervan, alles ingedeeld naar blokken van het ambacht.

De kosten van de landmeting

Pieter Sluyter heeft de eerste metingen verricht. De kosten daarvan zijn opgenomen in de eerste rentmeestersrekening van Jan van Brouhoven onder het hoofd “Ander uytgeven van Lantmeten”.⁴¹ Het betrof de ambachten Aarlanderveen, Alphen, Oudshoorn + Gnephoek⁴², Noordwijk + Noordwijkerhout (behalve Lage en Hoge Veen) en Zoeterwoude. In totaal werd Pieter Sluyter uitbetaald 730 £ 8 st. 6 d.. In de bijlagen van de rekening zijn de originele nota’s bewaard gebleven. Voor Aarlanderveen berekende hij als zijn loon 65 carolus guldens en voor zijn “Broeder Jacob den ketting gheregeert” 44 dagen à 5 stuivers: 11 carolus guldens. In totaal kostte de meting van Aarlanderveen 88 carolus guldens 16 st. 6 d.. Hij heeft zijn opmetingen daar in twee perioden gedaan (hetgeen overeenkomt met de twee keuren voor Aarlanderveen): eerst in juli t/m september 1540 het dorp en banne van Aarlanderveen en in maart 1541 het Roggeland.

Onder de vijf nota’s stelden de hoogheemraden hun bevel aan Jan van Brouhoven tot uitbetaling aan Pieter Sluyter, mits deze een eigenhandig geschreven legger”” zou leveren. Deze moest inhouden een opsomming van

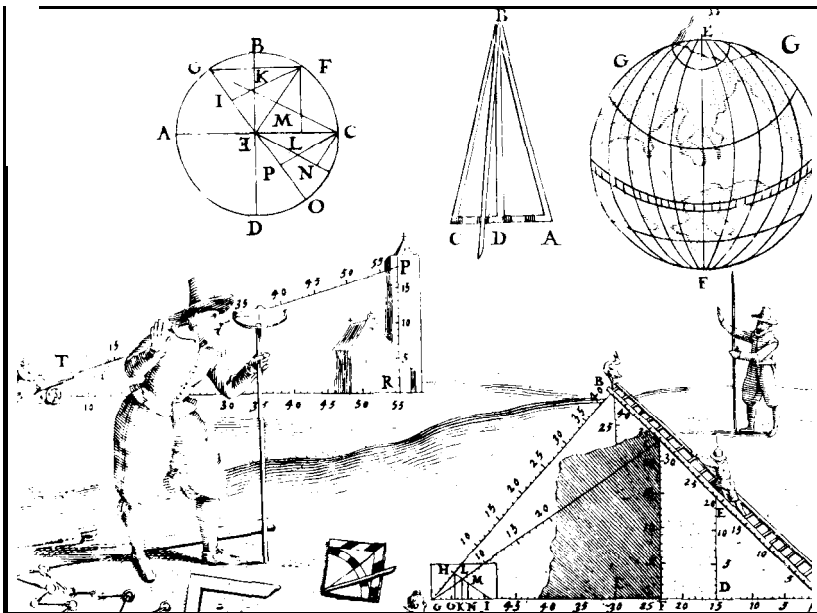
de percelen met de vermelding van de eigenaar, de gebruiker, de oppervlakte en het kenmerk.⁴⁴ Aan dit bevel heeft Sluyter op 6 juni 1543 voldaan blijkens door hem persoonlijk getekende kwitanties.“” De uitslag van de meting van deze vijf ambachten: 16.221 morgen en 2 hond, terwijl zij slechts van 12.773 morgen contribueerden, bewees dat dijkgraaf en hoogheemraden een gegrond besluit genomen hadden.

In de daarop volgende periode werden de resterende ambachten opgemeten. De bedragen daarmee gemoeid zijn opgenomen in de tweede rentmeestersrekening van Jan van Brouhoven: in totaal de somma van 3244 £ 6 st. 10 d.. Ook al tekende Jan van Brouhoven in de kantlijn daarbij aan, dat deze meting het hoogheemraadschap 22.000 morgens + de leggers had opgeleverd, in totaal had de meting bijna 4000 £ gekost.“”

Verzet van de hoofdingelanden tegen de kosten van de meting

Om zich in te dekken tegen bezwaren achteraf over de hoogte van de omslag waren hoogheemraden ertoe overgegaan een vertegenwoordiging van ingelanden, die grote gebieden in Rijnland bezaten en dus uiteindelijk een groot deel van de omslag moesten opbrengen, vooraf instemming te laten betuigen met de uitgaven. Deze vertegenwoordiging was in het leven geroepen door de ordonnantie van 1511 naar aanleiding van de dijkdoorbraken van 1509 en 1510. Hoewel deze maatregel tijdelijk was bedoeld om in noodsituaties besluiten te kunnen nemen, die achteraf dan niet afgekeurd zouden worden, groeide de vergadering van hoofdingelanden uit tot een orgaan, waarvoor in 1540 weliswaar nog geen geschreven rechtsregels golden, maar aan wiens oordeel dijkgraaf en hoogheemraden zich niet konden onttrekken.⁴⁷ Met name stond niet vast wie tot de groep “hoofdingelanden” behoorde en voor welke uitgaven goedkeuring gegeven moest worden.

Zo hadden hoogheemraden op 26 maart 1541 de hoofdingelanden, die voor het afhoren van de laatste rekening van Dirc van Brouhoven mee naar Den Haag geweest waren, bijeengeroepen in het stadhuis van Leiden om hen te consulteren over de bij die rekening gevoegde staat van uitgaven en over het voornemen van het Hof van Holland te vragen een omslag van ongeveer twee stuivers toe te staan. De hoofdingelanden gaven hun fiat, verklarende dat de hoogheemraden beter op de hoogte waren van de lasten van het hoogheemraadschap dan zij. Wel bedongen zij dat het morgengeld zo laag mogelijk gehouden moest worden. Dit beding staat beschreven in de akte die bewaard is in het archief van de hoofdingelanden. Maar in de akte, die aanwezig is in het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland, luidt de tekst van de slotalinea anders. Daarin is namelijk opgenomen

afb. 3. Afbeelding uit de "Practijk des landmetens" door Johan Sems en Jan Pietersr. Dou. Gedrukt in Amsterdam bij Willem Jansz., ca. 1620. Bibliotheek Hoogheemraadschap van Rijnland.

dat de hoogheemraden – op het stadhuis vergaderd – goed dachten dat de twee stuivers besteed zouden worden aan de werken in de bij de rekening gevoegde staat, *de meting van de landen in Rijnland* en andere landsbelangen. Deze laatste akte werd op 28 maart daaraanvolgende aan het Hof voorgelegd, dat vervolgens goedkeuring gaf voor een omslag van 2 stuivers.⁴⁸ Naderhand protesteerden de hoofdingelanden tegen de uitgaven voor de meting gedaan, omdat zij niet van tevoren geraadpleegd waren over een zo kostbare onderneming.⁴⁹ Het proces waartoe de meting van Rijnland aanleiding gaf, heeft er ook toe geleid dat de bevoegdheden van de hoofdingelanden nader geregeld werden.

Verzet van de ambachten

Gezien de over de jaren 1545 en 1546 uit te voeren reparaties aan de Spaarndamse dijk en de helmpbeplantingen diende Jan van Brouhoven een staat van uitgaven in tot een totaal van 10.500 £. Dijkgraaf en hoog-

heemraden wilden deze kosten omslaan over de nieuw gemeten oppervlakten. Dit kwam neer op 3 stuivers per morgen (indien zij het morgengeld over de oude getallen hadden berekend, zou de omslag 4 stuivers 3 d. hebben bedragen). Op 30 maart 1544 consenteerde het Hof van Holland aan Jan van Brouchoven om een omslag van 3 stuivers per morgen te heffen. De ambachtsbewaarders kregen aangezegd dat zij moesten afdragen van het aantal morgens, dat de landmeters opgemeten hadden. Jan van Brouchoven had de schouten en ambachtsbewaarders inmiddels de leggers uitgereikt.“”

Deze sommatie verwekte grote beroering. Men mag niet aannemen dat de ambachtsbesturen zo onnozel zijn geweest te veronderstellen dat de meting die zij niet alleen verplicht waren te gedogen, maar waaraan zij ook hun medewerking moesten verlenen — het aantal morgens, waarvoor zij voortaan in het morgengeld zouden worden omgeslagen, niet zou beïnvloeden. Zelfs het ambachtsbestuur van Aalsmeer, dat — als liggende in het baljuwschap van Kennemerland — al meer tegen het college van Rijnland in oppositie was geweest, had de landmeter Symon Meeuwsz. van Edam moeten laten begaan. Maar toen de feitelijke gevolgen van de meting in de vorm van veel hogere aanslagen duidelijk werden, kwamen de protesten. Men kwam in verzet, omdat men het onbillijk vond, dat minderwaardig land voor de volle oppervlakte werd belast (hoewel de hoogheemraden volgens hun ambtseed verplicht waren “den kwaden akker te doen gelijk den goeden”), maar ook omdat de vrijdom van sommige landen zondermeer werd genegeerd.

Het ambachtsbestuur van Aalsmeer, dat het zwaarst getroffen werd door de nieuwe manier van heffen (4446 i.p.v. 1.500 morgen) weigerde meer van 1500 morgen af te dragen. Het gevolg was dat op bevel van dijkgraaf Adriaen van Crimpen het morgengeld van de resterende 2946 morgen geëxecuteerd werd door **panding** op het vee van de ambachtsbestuurders. Een groot aantal beesten uit Aalsmeer werd in Leiden bijeen gedreven en na betaling van 1100 carolusguldens teruggegeven.“” De **ambachtsbestuurders** dienden daarop bij het Hof van Holland een rekest in om het college van Rijnland te mogen dagvaarden voor teruggave van het teveel betaalde morgengeld. Zij stelden, dat zij in 1496 nog aangeslagen werden voor 1800 morgen, maar dat zij mindering tot 1.500 morgen gekregen hadden van de hoogheemraden wegens de onvruchtbaarheid van hun gebied en wegens de afslag door het Haarlemmermeer. Dat in hun ambacht meer dan 600 morgen braak bleef liggen, omdat de opbrengst de kosten niet dekte, en dat het land rond Leiden wel vier maar zoveel opbracht als de allerbeste grond van Aalsmeer. Ook dat bij zo'n hoog morgengeld het voor de boeren niet langer lonend zou zijn hun land te bewerken. Bovendien

hadden zij de landmeter zijn gang laten gaan, toen hij hun verzekerd had dat zij bij de meting niet benadeeld zouden worden. Symon Meeuwsw. had echter niet alleen het land gemeten, maar ook alle plassen, scheislotten, boezemwateren en uitgedolven venen. Kortom een aanslag van 4446 morgen was veel te hoog.⁵²

Ook de andere veenambachten, evenals de Wassenaarse heerlijkheden met de heer van Wassenaar en de magistraat van Leiden namens de landbezittende kloosters en burgers kwamen in beweging. Met de heer en het ambachtsbestuur van Hazerswoude, waar het aantal morgens bij herhaalde processen (zie hierboven) was vastgesteld op 3271 morgen 1 ½ hond, voegden zij zich bij het proces van Aalsmeer.

Op 15 juli 1545 gaf het Hof een tussenvonnis, waarbij het onder meer bepaalde, dat alles voorlopig bij het oude gelaten moest worden: 3 stuivers dienden omgeslagen te worden over het oude aantal morgen. Deze beslissing was zeer nadelig voor het hoogheemraadschap. Dijkgraaf en hoogheemraden verzochten keizer Karel V dit vonnis van het Hof ongedaan te maken, maar deze gaf op 20 juli een appointement, waarbij hij partijen terugverwees naar het Hof van Holland, dat verder onderzoek moest doen. Tengevolge van het uitblijven van een beslissing ontving Jan van Brouchoven veel te weinig morgengeld om de noodzakelijke duinbeplanting en reparaties te kunnen uitvoeren. Weliswaar betaalde het ambacht Rijsburg, dat nooit gecontribueerd had, voor het eerste zijn deel: 289 morgen 4 ½ hond”” maar het betekende dat Jan van Brouchoven een derde gedeelte van de inkomsten derfde. In 1548 machtigde het Hof de hoogheemraden tot het aangaan van een lening van 900 carolus guldens.⁵⁴

In de polder de Hoge Venen (De Zilk) gelegen in de ambachten Noordwijkerhout, Hillegom, Lisse en Overveen, weigerde Anthonis Claesz. morgengeld te garen over percelen aldaar. Om zich te ontdoen van overtollig water hadden de ingelanden van de polder in 1522 een beek gegraven door de Hillegomse hout naar het Haarlemmermeer. Zij betaalden echter geen morgengeld voor deze lozing. Hiertegen maakten de hoogheemraden in 1533 bezwaar. Er werd een accoord gesloten, bepalende dat de ingelanden van de Hoge Venen van 620 morgen 1 stuiver per jaar zouden bijdragen en dat gedurende 10 jaar. Daarna zouden zij morgen morgensgelijk met de andere landen in Rijnland contribueren (dat deze laatste clausule was opgenomen in het accoord was de Hoge Veenders niet bekend). In 1540 hadden de ambachtsbewaarders van Noordwijkerhout de polder Hoge Venen niet laten opmeten door Pieter Sluyter; zij gaarden er geen morgengeld.”” Op 26 mei 1543 werd een keur uitgevaardigd (die op 27 mei in de kerk van Noordwijkerhout werd voorgelezen), waarin de ingelanden van de Hoge Venen bevolen werden op de morgen van 28 mei aanwezig te zijn

om de landmeter hun landen te wijzen. Jan van Brouhoven zette wel vaart achter de zaken. Ook de toon van de keur is veel dreigender dan de keuren voor de andere ambachten: geen verwijzing naar de eed van de hoogheemraden, maar wel de toevoeging “Elck wacht hem voor scade”.⁵⁶ Misschien was er in 1540 toch wat voorgevallen tijdens het bezoek van Pieter Sluyter.⁵⁷ In 1544 liep het accoord tussen de polderingelanden en hoogheemraden af, die daarop het volle morgengeld wilden laten ophalen. De ambachtsbewaarders van Noordwijkerhout wilden niet garen in de polder; zij hadden het nooit gedaan en het was ook zeer onaantrekkelijk voor hen. Gezien de weigerachtige houding van de Hoge Veenders riskeerden zij het morgengeld niet tijdig te kunnen afdragen. De dijkgraaf kon dan hun goederen in beslag nemen om zo tot het bedrag van de aanslag te komen (zie hierboven Aalsmeer). Zij kregen dispensatie. Bij hetzelfde consent wezen de hoogheemraden Anthonis Claesz. aan als gaarder van het morgengeld.⁵⁸ Hij was de grootste ingeland onder de bewoners.⁵⁹ Hij maakte bezwaar en noemde als uitvlucht, dat hij geen ambachtsbewaarder was en bovendien niet kon lezen en schrijven. Dit laatste was volgens Jan van Brouhoven geen beletsel: als hij alle ambachtsbewaarders in Rijnland, die niet konden lezen, moest ontheffen, hield hij niemand over om het morgengeld te garen!“ Anthonis Claesz. gaarde evenwel geen morgengeld. Een panding van zijn goederen dreigde. De ingelanden van de Hoge Venen maakte zich sterk voor hem en vroegen toegang tot het Hof van Holland. Dit verleende surséance van betaling en voegde het geding bij de lopende procedure van de andere ambachten contra de hoogheemraden.“

De totstandkoming van het accoord

Bij het appointement van 1545 in het door de ambachtsbestuurders van Aalsmeer tegen dijkgraaf en hoogheemraden aangespannen proces was het Hof van Holland ook bevolen een commissaris te benoemen om de landen van de klagende ambachten te inspecteren en partijen tot elkaar te brengen. Dit laatste lukte niet. Nadat de rapporten van deze commissaris, Mr. Cornelis Suys, raad in het Hof van Holland, besproken waren in het Hof, bracht dit advies uit aan de Geheime Raad te Brussel. Op 12 maart 1549 werd namens de Keizer beslist dat Hazerswoude en de Hoge Venen zouden contribueren van het aantal morgens, dat bij de accoorden van respectievelijk 1529 en 1533 was vastgesteld, en dat wat betreft de andere ambachten opnieuw één of twee commissarissen benoemd moesten worden om partijen tot overeenstemming te laten komen. Daarbij diende men voor het vaststellen van het aantal morgen *rekening te houden met de ligging en de kwaliteit van de percelen*; anders gezegd niet alleen de oppervlakte van de

A C C O R T

Ofte over een compste ghemaect inden Iaren
vijftien-hondert vijftich ende drieenvijftich, tusschen de
Schouten ende Ambachts-Bewaerders van Aelsmeer ,
Vrtesecoop, Leymuyden, Alckemade, Esselickerwoude,
Haerswoude, ende de Heer van Cruyningen mit zijn on-
derfaten gevoucht, Aerlanderveen , Hogeveen, Sogter-
meer Wassenae, Zuytwijc, Catwijk, ende Valckenburch,
ende de Heere van Lingny, als Vader ende Voocht vande
Heere van Wassenae mit zijn onderfaten gevoucht, mitf-
ders de Burgermeesteren ende Regierders der Stadt Ley-
den uyten namevande Conventen cndeandre heure bin-
nen der voorschreven Stede geseten, hem voor haer inte-
rest ghevoucht hebbende mitte voorschreven Dorpen ter
'eenre, ende Dijkgrave ende hooge Heemraden ter ande-
re zijden, Daer willighe condcnatie vanden Hove van
Hollandt op gvolcht is.

Ten bevelc van die van& Gherechtc der voor-
schreven Stadt Leyden,

Gedruckt op't Raedthuys der selver Stede,
inden jare 1591. .

afb. 4. Accoord tussen schouten en ambachtsbewaarders en die van Leiden c.s. en dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland, 1550-1553. In 1591 op het stadhuis van Leiden in de door Jan van Hout ingerichte drukkerij gedrukt. Bibliotheek Hoogheemraadschap van Rijnland.

percelen behoorde het morgengeld te bepalen.⁶² Een doorkruising van de oude regel “morgen morgensgelijk”. Als commissarissen werden benoemd Gerrit van Assendelft, president van het Hof van Holland, en Mr. Cornelis Suys. Na veel getraineer kwam men op 9 januari 1550 tot een accoord, waarin onder meer vastgelegd werd van hoeveel morgen de ambachten, die bij het proces betrokken waren geweest, zouden afdragen. Het verzoek van Aalsmeer werd grotendeels gehonoreerd; het ambacht zou voortaan moeten contribueren van slechts 2000 morgen. Nog enkele ambachten verkregen wegens de “snootheyt” grote vermindering van het gemeten aantal morgens echter met de toevoeging “Sal die quijtscheldinge ende moderatie alleenlick gheprofiteert worden op **dengenen** die besitten die snootste **ende onvruchtbaerste landen**”. Geen enkel ambacht, dat om vermindering van het aantal morgens verzocht had, werd vastgesteld op het gemeten aantal (zie hiervoor bijlage 11 de lijst, die in 159.5 aan het accoord werd toegevoegd). Bovendien mochten ambachten, die aan de zee of aan meren grensden, om de zeven jaar korting over het afgespoelde land vragen. **Hermetingen** dienden te geschieden op kosten van de persoon, die de hermeting aanvraagde. De geldigheidsduur van het accoord werd bepaald op 32 jaar. Het accoord werd op 4 augustus lfi.⁵³ door “willige condemnatie” van het Hof bevestigd dat wil zeggen de betrokken partijen lieten zich door het Hof veroordelen tot het uitvoeren van de bepalingen van het bereikte accoord.”” In 1591 werd het op het stadhuis van Leiden in de door Jan van Hout ingerichte drukkerij gedrukt.

De aanpassing van de morgenboeken

De ambachten stonden nu voor de taak de door de landmeters vervaardigde morgenboeken/leggers aan te passen aan het nieuw vastgestelde aantal morgens. Sommige ambachtsbesturen lieten dit achterwege en gaarden volgens de gemeten maten. Zij inden daardoor meer morgengeld, dan zij behoefden af te dragen: zij overgaarden. Overgaring was gebruikelijk in Rijnland zoals later nog zal blijken.

Aalsmeer, dat dus in oppervlakte grotelijks afweek van het voor de omslag vastgestelde aantal morgen, benoemde voor het redresseren van de legger op 31 mei 1551 vijftien eerbare mannen uit de verschillende blokken, die samen met schout, schepenen en ambachtsbewaarders de landen taxeerden. Enkele ingelanden protesteerden tegen de herwaardering door de eerbare mannen gedaan, omdat zij oneerlijk gehandeld zouden hebben, maar werden door de heemraden op 3 juli 1551 veroordeeld tot een keninge van 10 £.⁶⁴ De ambachtsbewaarders hadden tijdens het proces bewijzen moeten overleggen. Op deze wijze raakte een ongedateerde kopie

van dat morgenboek in het archief van het hoogheemraadschap, dat nu dus gedateerd kan worden op juni 15.5 1. In het morgenboek worden de percelen in de volgorde van het procesverbaal van de meting door Symon Meeuwsw. van Edam in mei, juni en juli 1.543 gedaan, opgesomd. Enkele percelen zijn vervallen. De meeste maten zijn afgerond tot hele morgen; het aantal roeden is weggelaten. Voor het heffen van het morgengeld een goed te gebruiker legger.“” Aan het ambacht (ter) Aar werd een mindering gegeven van 148 morgen. Het ambacht liet de Vrije Hoef, groot 59 morgen 4% hond, 7 morgen 4½ hond daarvan ten goede komen, zodat deze kleine heerlijkheid maar van 52 morgen aangeslagen werd. In de morgenboeken van 1564 en volgende schrikkeljaren bedraagt de som van het in gebruik zijnde land precies 52 morgen.“” De achter de namen vermelde maten betreffen derhalve niet de oppervlakte, maar de belastbaarheid van de percelen.⁶⁷

In Wassenaar en Zuidwijk kwam men eerst in 1.597 tot aanpassing van de leggers. Volgens een verklaring van de ambachtsbewaarders bevatten de morgenboeken veel fouten, die door voorgangers van hen daarin waren aangebracht voor hun eigen of andermans profijt.“” De ambachtsbestuurders kregen van het college van Rijnland toestemming tot hertaxatie (n.b. geen nieuwe meting) over te gaan. Aanvankelijk stelde het ambachtsbestuur van Wassenaar een kohier samen, waaruit blijkt, dat het moeite gehad had om precies tot de 1400 morgen te komen.“,⁶⁹ Tenslotte leverden de ambachtsbewaarders van de beide ambachten aan de hoogheemraden copieën van de processen-verbaal van Pieter Sluyter uit 1544 met daarin per perceel genoteerd wie in 1598 eigenaar en gebruiker was, en in de kantlijn het aantal morgen, waarvan morgengeld afgedragen moest worden. Eveneens noemden zij de redenen waarom korting was verleend zoals: geestlanden, heuvelig, konijnen.⁷⁰ Over de protesten tegen de hertaxatie heeft het college van Rijnland lang vergaderd en vele partijen gehoord. Uiteindelijk liet het de ambachtsbewaarders een eed afleggen op de correctheid van de morgenboeken.⁷¹ In 1604 verzocht de secretaris van Zuidwijk, Willen Alwijnsz., aan hoogheemraden de legger alsnog te mogen hermaken. In zijn rekest klaagde hij dat in totaal precies het aantal morgen vermeld stond, waarvan aan het hoogheemraadschap afgedragen moest worden. In andere ambachten van Rijnland daarentegen bevatten de leggers meer morgen dan waarvan zij moesten contribueren en kwam het aldus teveel geïnde morgengeld (de overgaring) ten goede aan het ambacht.”

De meting van de ambachten aan de Spaarndamse dijk

De ambachten gelegen aan de Spaarndamse dijk waren in de periode 1540 - 1,544 niet opgemeten, omdat zij toen niet contribueerden in de gemene lasten van Rijnland, zoals hierboven is beschreven. Om de lasten van het gewone onderhoud van de dijk gelijkmatiger over de percelen te verdelen werd in 1557 op verzoek van hoogheemraden Guillam Zegers, heer van Wassenhove, raad ordinaris in het Hof van Holland, door Philips 11 benoemd om een nieuwe verhoefslaging te maken. In 1558 verrichtten Pieter en Jacob Sluyter en Lourys Pietersz. “gesworen lantmeter in ’t quartier van Alckmair”, daartoe metingen in de betrokken ambachten: Sloten (met Sloterdijk en Osdorp), Houtrijk en Polanen, Spaarnwoude en Hofambacht.⁷³ Het uitvoerige verbaal van de heer van Wassenhove en een hoefslagboek uit 1585 zijn bewaard gebleven.”

In de tachtiger jaren slaagden hoogheemraden er in het gehele onderhoud van de Spaarndamse dijk tot gemene last van geheel Rijnland te maken. In 1581 werd het ambacht Osdorp van dijkplicht ontslagen op voorwaarde dat het gelijkelijk als de andere ambachten in Rijnland zou contribueren. In 1587 werd een zelfde overeenkomst gesloten met de ambachten Spaarnwoude, Hofambacht en Houtrijk en Polanen en in 1593 met Sloten en Sloterdijk.“

Het bijwerken van de morgenboeken

Met veel moeite en kosten waren dus alle percelen in Rijnland geregistreerd. Van het grootste belang was nu, dat de leggers nauwkeurig bijgehouden zouden worden en aldus moeilijkheden bij het garen van het morgengeld voorkomen.

In 1560 gaven dijkgraaf en hoogheemraden opnieuw strenge regels hiervoor. Partijen dienden binnen drie maanden de eigendomsoverdracht in de legger te laten inschrijven door de schout in aanwezigheid van twee ambachtsbewaarders (of bij afwezigheid van deze van twee betrouwbare geburen). Bij niet nakomen riskeerden bij (ver)koop beide partijen een boete van 5 carolus gulden per perceel land; de door erfenis of gift begunstigde zelfs 10 carolus gulden. Van deze boete zou $\frac{2}{3}$ deel ten goede komen aan de dijkgraaf en $\frac{1}{3}$ deel aan de aangever.⁷⁶

Deze keur werd echter in 1563 door het college vernietigd, omdat enkele schouten er voordeel van probeerden te trekken door de leggers onder zich te houden en meer schrijffloon te vragen dan was toegestaan. Aan de ambachtsbewaarders werd opgedragen voortaan de leggers bij te houden en deze elk jaar aan hun opvolgers over te dragen. Omdat de ambachts-

bewaarders voor een periode van twee jaar gekozen werden en om beurten aftraden, was er op deze wijze minder kans op misbruik en zoekraken van de leggers. Bovendien ordonneerde het college de ambachtsbewaarders in het vervolg zelf het morgengeld te innen en elk schrikkeljaar een door hen ondertekend morgenboek in te leveren bij de secretaris van het hoogheemraadschap.” Deze morgenboeken moesten uiteraard de laatste bijgewerkte gegevens van de leggers bevatten.

Gezien de keur zou men verwachten een ononderbroken reeks morgenboeken van de diverse ambachten – beginnende bij 1564 – in het archief van het hoogheemraadschap aan te treffen. Dit is helaas niet zo. Weinig konden dijkgraaf en hoogheemraden vermoeden, dat in het volgende schrikkeljaar de onlusten van de 80-jarige oorlog zouden aanvangen. Deze troebelen veroorzaakten in 1572 een scheiding in het college van hoogheemraden – als gevolg waarvan de spaansgezinde hoogheemraden naar Utrecht uitweken – en maakten de stad Leiden onbereikbaar.⁷⁸ Gedurende deze jaren, waarin de ambachtsbewaarders slechts met grote moeite de morgengelden konden garen, zullen zij dringender zaken te regelen gehad hebben dan een afschrift uit hun leggers te (laten) maken en die naar Leiden te brengen.

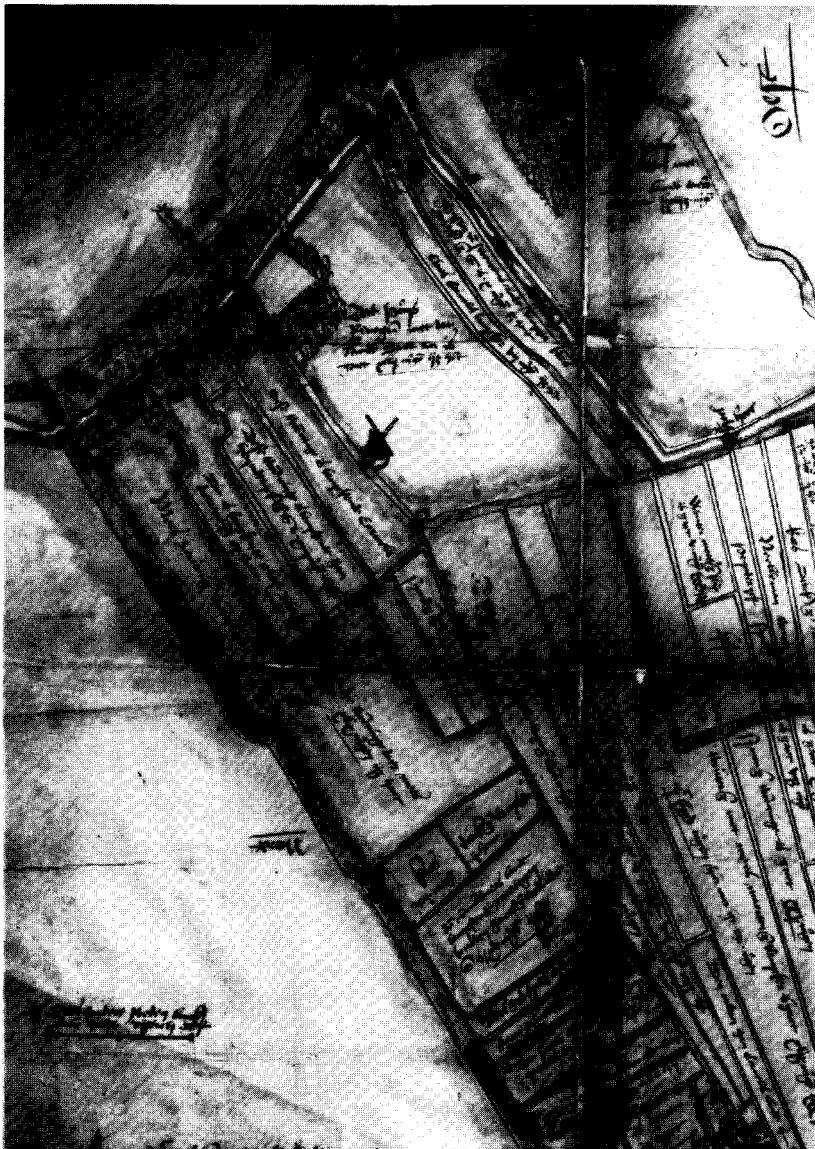
Toen de rust enigszins hersteld was, hernieuwden hoogheemraden de keur van 1563 en breidden de instructie nog uit: de ambachtsbewaarders dienden in het vervolg een afschrift van het proces-verbaal van de meting te maken en bij elk perceel te vermelden wie in dat schrikkeljaar eigenaar of gebruiker was.⁷⁹ Tot in het midden van de 17de eeuw werden morgenboeken ingeleverd, die bijvoorbeeld beginnen met de aanhef: “Ick Pieter Sluyter, gezworenen lantmeter van Rijnlandt, doe cont....”

Dijkgraaf en hoogheemraden zagen nauwlettend toe op naleving van de keuren betreffende de morgenboeken. Enkele ambachtsbewaarders onderonden dit in 1581, toen zij veroordeeld werden wegens niet inlevering van de morgenboeken.⁸⁰ Nog vele malen werden keuren uitgevaardigd over de administratie van de morgenboeken en nog meer veroordelingen volgden wegens het niet nakomen van deze voorschriften.

Geschillen over bepalingen van het accord van 1550 1553

In 1591 veroorzaakten de maatregelen, die de ambachtsbewaarders van Zoeterwoude namen bij het in orde brengen van hun administratie, één van de speldeprikken – zoals Fockema Andreae ze betitelde – die de besturen van de stad Leiden en van het hoogheemraadschap elkaar toedienden tijdens het conflict tussen partijen gedurende jaren 1589 – 1595.⁸¹ Meer dan 30 jaar had Jan Bruynenz. het morgengeld in Zoeterwoude, Stompwijk en

Wilsveen gegaard, toen de ambachtsbewaarders geordonneerd werden voortaan zelf de omslag te innen. Zij besloten een geheel nieuwe legger te maken, omdat tijdens het beleg de archiefstukken van Zoeterwoude verloren waren gegaan en Jan Bruynenz. de boeken niet volgens de regels had bijgehouden. Met de hulp van enige oude mannen “de landen kennende” zou dat wel lukken behalve voor de blokken achter Boshuizen en tussen Roomburg en Leiden. In hun verzoek aan de hoogheemraden om deze blokken te mogen doen opmeten klaagden zij dat veel percelen daar niet in de boeken voorkwamen of met te kleine oppervlakte. Op 2 april 1587 werd hun de vergunning verleend.*’ Pas op 29 november 1590 sloot het ambachtsbestuur een overeenkomst met landmeter Symon Aerntsz. van Bruyningen. Op 22 december daaropvolgende kondigden de ambachtsbewaarders af, dat iedereen – afhankelijk van de ligging van zijn land – op een bepaalde datum tussen 22 januari en 11 maart 1591 op zijn perceel aanwezig moest zijn om de landmeter aanwijzingen te geven.*’ De meting leek een voor de hand liggende oplossing voor de problemen van de ambachtsbewaarders, ware het niet dat de ingelanden van de blokken Boshuizen en Roomburg juist de conventen, de huiszittenmeesteren en andere burgers van Leiden waren, die door deze nieuwe meting met een te verwachten hogere uitkomst aan morgens benadeeld zouden worden. De burgemeesters van Leiden verboden hun burgers daarom hun medewerking te verlenen aan de “pretense” meting. Op 20 januari lieten zij hun verbod afkondigen van het stadhuis.⁸⁴ Zij stelden dat tot dan toe in de blokken steeds van minder morgens was afgedragen en dat hermeting volgens het accoord van 1550 – 1553 slechts mocht geschieden wanneer iemand meende tekort gedaan te zijn bij de meting van 1540 – 1544 en dat dan op kosten van de landmeter, die de meting gedaan had, of van de aanvrager. Noch het ambacht noch het hoogheemraadschap hadden het recht een hermeting aan te vragen. De burgemeesters gingen daarbij voorbij aan een andere voorwaarde van het accoord, dat de reductie van het aantal morgens ten goede moest komen aan de onvruchtbaarste landen. De genoemde blokken golden juist als de beste van Zoeterwoude.” Het Hof van Holland bemiddelde en vermaande op 25 januari het stadsbestuur tot “eenigheydt en goede correspondentie met de hooge heemraden van Rhijnlandt”.⁸⁶ Drie dagen later lieten de burgemeesters afkondigen, dat zij met het ambachtsbestuur van Zoeterwoude overeengekomen waren, dat de meting geen doorgang zou vinden, mits elke ingeland van de blokken zijn land op 13 februari en volgende dagen zou laten inschrijven op de legger door Pieter Sluyter gemaakt. Deze afkondiging werd op 15 februari herhaald.⁸⁷

afb.5. Detail van de kaart van de Grote Polder in Zoeterwoude, door Pieter Sluys, 1545. Links boven de Rijn, rechtsboven Huis Swieten en de Weipoortsche Vliet. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland.

De geldigheid van het accoord van 1550 – 1553 was bepaald op 32 jaar. De gespannen verhouding tussen het stadsbestuur van Leiden, een van de belangrijkste hoofdingelanden van Rijnland, en het college van dijkgraaf en hoogheemraden stond een simpele verlenging van het accoord in de weg. Uiteindelijk kwam men op 28 november 1595 tot het definitieve “31-jarige accoord”. Toen legde men onder meer vast, dat de bepalingen van 1550 – enkele kleine uitzonderingen daargelaten – zouden worden nagekomen. Dit betekende dat de ambachten volgens het in 1550 vastgestelde aantal morgen zouden worden aangeslagen.** Keer op keer werd het accoord verlengd en tenslotte in 1843 en 1844 opgezegd. De inning van het morgengeld zou voorlopig op de oude voet worden voortgezet. Maar in 1855 besliste de Hoge Raad naar aanleiding van een geschil, dat door de opzegging van het accoord de vóór 1550 geldende rechtsregel “morgen morgensgelijk” opnieuw van kracht was geworden. De percelen mochten worden aangeslagen volgens de oppervlaktematen, die bij de metingen voor het nieuwe kadaster waren gevonden. De in 1550 verleende reducties aan de ambachten waren te niet gedaan; deze konden daardoor geen voordeel meer trekken van de overgaring. De belastbare grootte van Rijnland vermeerderde met bijna 5000 ha.⁸⁹

Na drie eeuwen was een einde gekomen aan de regeling, die voort kwam uit de keur van 1540.

De morgenboeken als bron voor historisch onderzoek

De processen-verbaal van de landmeters uit de periode 1540 – 1544 en 1557 vormen tezamen een volledige registratie van de eigenaars en de gebruikers van de inliggende landen van Rijnland. Dr. E.F. van Dissel berekende hieruit de cijfers van eigen-gebruik en van pacht voor het midden van de 16de eeuw; anderen leidden er globale cijfers voor grondbezit van adel, van patriciërs en van geestelijke instellingen uit af.

Omdat de ambachtsbewaarders van 1.564 af verplicht waren elk schrikkeljaar een bijgewerkt morgenboek in te leveren, is het mogelijk opvolgende eigenaars van percelen te vinden. De laatste morgenboeken dateren uit 1848 en geven dus aansluiting op de gegevens van het kadaster. Helaas voldeden de ambachtsbewaarders niet altijd aan hun verplichtingen; mede daardoor zijn lacunes in de reeksen ontstaan. De bewerking van het materiaal wordt ook bemoeilijkt, omdat de metingen niet in kaart werden gebracht maar slechts in lijsten vastgelegd in de volgorde van de ons onbekende looproute van de landmeter.⁹⁰

Tevens dient men er rekening mee te houden, dat sommige ambachtsbewaarders als gevolg van het proces van de meting slechts de belastbare oppervlakte van de landen opschreven en de cijfers derhalve niet de ware afmetingen van de percelen betreffen. Want in tegenstelling tot wat Fockema Andreae stelde in zijn bewerking van gegevens uit morgenboeken van Zuidwijk⁹¹, bevatten sommige Rijnlandse morgenboeken wel degelijk taxaties. Wil men de morgenboeken voor een sociaal-economische studie gebruiken, dan dient men na te gaan welke waarden de morgenboeken vermelden.

Voor genealogen zijn de naamlijsten van de morgenboeken een onuitputtelijke, maar moeilijke en niet geheel betrouwbare bron; de eigendomsovergangen door versterf werden soms pas jaren na het overlijden genoteerd.

BIJLAGE I

1540 mei 26 Dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland gelasten de nieuwe meting van de landen in het hoogheemraadschap ten behoeve van een billijker verdeling van de lasten.

Alzoe dijkgrave ende heemraiden van Rijnlant in 't zeeckere onderrecht zijn ende bij duechdelicke informatie bevonden hebben, datter veel landts in Rijnlandt gelegen es, dat geen margengelt en geeft ende alzoe die lasten van den dijkcaetze ende van des gemeen landts costen van Rijnlant hoe lanxsamer hoe grooter ende lastiger vallen ende dattet onredelicken es ende oick tegens allen recht ende redenen, dattet een landt 'sanders lasten - die veel zijn - draicht, ende dat dijkgrave ende heemraiden daerinne behoeren ende oick sculdich zijn zoewel van de privilegye als van eedes weegen te voorsien, soe hebben zijluyden geordonneert ende geë(e)dt zekere lantmeeters omme geheel Rijnlant in't particulier ende elcken ambochte off banne up hem selfs (latere keuren melden tevens: "van eyghen te eyghen") te meeten omme den eenen te doen in de contributye voirnoemt als den anderen ende elck even gelijk. Ende ten eynde, dat men gedaen werck mach doen ende oick omme alle superfluyte van de costen te schuywen, lasten ende bevelen zijluyden die schouten ende ambochtsbewaerders van den dorpe van Aerlander-veen den voorn. lantmeeters den aen- ende ofganck van den dorpe, ambochte off banne voirs. partinentelick ende te rechte mit goeden bescheyde te wijsen ende voirts die eygenaers den huyerluyden van den landen in denselven dorpe, ambochte off banne gelegen, dat zij denselven lantmeeters bewijsen telcken als zij up heur eygen off bruycwaer comen den aen- en ofganck van dien mit verclaeringe als den eygenaers hoe zij ende zijn huyerman genaimpt es ende waer zij woenen ende den huyerman bij absentie van den eygenaer sijnen ende zijns lantsheers name mitsgaders hoer beyder woonsteden. Ende dit upte peene ende verbuerte van twintich ponden van veertich groten vlaems 't pont van elck van den voorseyden persoonen die hieraff in gebreken zijn zullen. Ende daer en boven aen hem ende zijnen goeden te verhaelen mitten dijkrechte alle costen ende interesten van 't letsel ende anders die 't landt van Rijnlant bij zijne negligentie off onwillicheyte daerinne lijden sal.

Aldus gedaen tot **Haerlem** bij Adriaen van Crimpen, dijcgrave, **heeren Jehan** van Duvenvoorde **ende** Willem van Alckemade, ridderen, **Gerijt** van Poelgeest, heer van **Hoemade**, Adriaen Stalpart, Ruysch **Janszoon ende Jehan** van Alckemade, heemraiden van **Rijnlant**, opten 26en in meye 1500 **ende** veertich. Mij present **Dirc** van Brouhoven

Oud archief van het hoogheemraadschap van Rijnland nr. 70288.

BIJLAGE 11

LIJSTE van de morgentalen in het voorverhaalde contract begrepen so die van ouds in Rijnland hebben gecontributeert, **ende** na de hermetinge sijn gemodereert.

	Van ouds	Waerlijk	Gemodereert
Aalsmeer	1.500 M.	4446 M.	2000 M.
Lemuyden			625 M.
Vriesekoep			600 M.
Esselyker ende Jacobswoude	1900 M.200 R	2519 M.550 R	2150 M.
Alckemade	2500 M.	3126 M.350 R	2800 M.
Soetermeer	1200 M.	1715 M.400 R	1400 M.
Aarlanderveen, Pulmot			
ende Vrije houe	2277 M.	2596 M.550 R	2350 M.
Wassenaar	1301 M.1.50 R	1977 M.500 R	1400 M.
Zuydwijk	880 M.450 R	1307 M.350 R	1050 M.
Valkenburg ende Katwijk	568 M.350 R	987 M.100 R	725 M.
Hillegom	411 M.300 R	1000 M.	700 M.
Sassenhem	900 M.	952 M.400 R	943 M.
Alphen	2100 M.450 R	2287 M.550 R	2263 M.
Leyderdorp	1460 M.450 R	1665 M.	16.51 M.
Woudshoorn + Gnephoek	1529 M.450 R	1667 M.300 R	1629 M.
Koudekerk	926 M.450 R	1165 M.450 R	1140 M.
Oegstgeest	1458 M.200 R	1958 M.550 R	1939 M.
Voorschoten	1748 M.150 R	2279 M.250 R	2140 M.
Soeterwoude, Wilsveen en			
Stompwijk	5280 M.	5993 M.400 R	5750 M.
Noortwijk + Noortwijker-			
hout	1838 M.	3674 M.200 R	2800 M.
Schoot	481 M.	523 M.150 R	481 M.
Voorhout	1036 M.250 R	1410 M.	1237 M.
Zegwaard	426 M.	864 M.200 R	700 M.
Aar	1900 M.	2249 M.200 R	2100 M.
Benthuysen	478 M.200 R	769 M.200 R	650 M.
Laag Boscoop	121 M.	259 M.250 R	239 M.
Reyerscoop met Reyerscoop			
in de biesen	330 M.	404 M.	350 M.
Middelburg ende Spoelwijk	312 M.	420 M.	375 M.

	Van ouds	Waerlijk	Gemodereert
Randenburg	168 M.	213 M.400 R	200 M.
Waddinxveen	Snydelwijk 307 M.	370 M.	355 M.
	Poelijken 408 M.	464 M.	440 M.
	Grontswaart 257 M.	349 M.	336 M.
Rijk, Nieuwerkerk + Noorden	1500 M.	2406 M.400 R	2000 M.
Parochie van Haarlem	Schalwijk + Haarlemerlee	1575 M.450 R	1559 M.
	Sparendam	66 M. 50 R	65 M.
	Schoten ende Vlieland 2981 M.450 R	788 M.400 R	780 M.
	Heemstede	1224 M.400 R	1160 M.
	Overv.Aalb.Berg.Vogelsang	946 M.500 R	800 M.
Rijnsaterwoude	550 M.	607 M.250 R	575 M.
Lisse	932 M.250 R	1529 M.	1300 M.
Groot + Kleyn Burggraver-veen	73 M.	283 M.350 R	120 M.

Simon van Leeuwen, *Handvesten ende privilegiën van den lande van Rijnland met den gevolge van dien*, Leiden 1667 p. 349.

AANTEKENINGEN

De tekst en aantekeningen zijn ingekort. Een volledig exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland. Voor de gastvrijheid daar te mogen werken dank ik de archivaris drs. J.E.A. Boomgaard.

Bijzonder veel dank ben ik verschuldigd aan prof. dr. J.L. van der Gouw voor zijn leerzame en stimulerende opmerkingen en aan de heren P.J.M. de Baar en J.H.M. Sloof voor hun aanwijzingen.

1. 1 Rijnlandse morgen = 6 hond = 600 roede = 0,8516 ha.
2. Het territoir van het hoogheemraadschap van Rijnland was verdeeld in landelijke districten, (waterschaps)ambachten of bannen geheten. Zij werden bestuurd door een schout, die door de ambachtsheer benoemd werd, en twee ambachtsbewaarders, die door de ingelanden (grondbezitters in het ambacht) gekozen werden. Een klerk stond het college bij. Het rechterlijk orgaan werd gevormd door de schout en de hooguit zeven door hem benoemde kroosheemraden. Deze laatsten werden in de bannen van het baljuwschap Kennemerland schepenen genoemd.
3. Oud Archief van het hoogheemraadschap van Rijnland (verder te citeren als OAR) "Het Groot Register" nr. 12 fol. 1: "Hoe men eenen nuwen heemraet eeden sall" Anno 1437.
4. OAR nr. 894 en nr. 10288. Keur dd. 26 mei 1540. Bijlage I.
5. OAR nr. 10290.
6. S.J. Fockema Andreae, *Hoogheemraadschap van Rijnland zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857*, Leiden 1934 (verder te citeren als Fockema Andreae, *Rijnland*), p. 55.
7. Verhoefslaging = ten behoeve van het onderhoud een weg, dijk of ander kunstwerk door middel van merken verdelen naar evenredigheid van de oppervlakte van de hoeven die profijt trekken van het kunstwerk.
8. Zie voor de onderhoudsplicht van de verschillende sluizen door de ambachten Fockema Andreae, *Rijnland*, p. 50-52.

9. J.H.M. Sloof, *Inhoudsopgave van het protocol 1444-1457 van het hoogheemraadschap van Rijnland* (OAR 14) Leiden 1984, fol. 94vso a en fol. 100 b.
10. Archief Baljuwschap Rijnland le register van commissien en decreten fol. 201, d.d. 13.12. 1583.
11. OAR nr. 12, fol. 17.
12. OAR nr. 9508.
13. Zie aant. 8.
14. Een legger is een geschrift waarin gegevens betreffende onroerende goederen voor onbepaalde tijd zijn vastgelegd. Het is een boek dat blijft "leggen", dat vele jaren blijft liggen. Jaarlijks wordt daaruit het kohier (oud woord: gaarboek) getrokken. Onder de naam van een perceel werd steeds ruimte gelaten om een volgende eigenaar te kunnen bijschrijven.
15. Simon van Leeuwen, *Handvesten ende privilegiën van den lande van Rijnland met den gevolge van dien*, Leiden/Rotterdam 1667 (verder te citeren als S. van Leeuwen), p. 175.
16. Frans van Mieris, *Groot Charterboek van Holland II*, Leiden 17.59, p. 10.
17. S. van Leeuwen, p. 176-178.
18. J.H.M. Sloof (zie onder aantekening 9), noot 34 p. 6.
19. OAR nr. 12, fol. 104 dd. 2.7.1529.
20. OAR nr. 12, fol. 30vso meischouw 1463.
21. OAR nr. 15, fol 37vso.
22. J.L. van der Gouw c.s., *Tafels op de resolutieboeken van Wassenaar 1631-1811*, Wassenaar 1977, deel 1, p. 4.
23. OAR nr. 16 fol. 84.
24. OAR nr. 9509.
25. OAR nr. 10290.
26. Walen of wielen zijn door dijkdoorbraak ontstane kolkgraten.
27. S. van Leeuwen, p. 104.
28. Een boer, die = zoals men nu zegt het niet meer zag zitten, stak zijn spade in de dijk, waardoor hij het recht verbeurde vreedzaam te wonen binnen het territoir waarvan hij de gemene lasten niet wilde dragen. Hijzelf werd verbannen buiten de "merken" van Rijnland en het eigendom van zijn land en daarmee de onderhoudsplicht van zijn stuk van de dijk verviel aan het ambacht of aan het gemene land van Rijnland (zie aant. 37).
29. Fockema Andeae, *Rijnland*, p. 124-140.
30. Zie voor de tekst van het accoord 1550/1553 S. van Leeuwen, p. 246. In het accoord is opgenomen "Gebreken ende abuysen bij den dijkgraef ende heemraden van Rijnlandt geusurpeert ter grooter prejudicie van de gemeen ingelanden van Rijnlandt".
31. OAR nr. 1188. In noot 2 van J.L. van der Gouw, *Rechtsbronnen van Heukelum*, Verslagen en Mededelingen Oud Vaderlands recht nr. 4 De Walburgers 1984, is de tekst uit het hoefslagboek met de reden van de vernieuwing vermeld.
32. OAR nr. 9548 10de rentmeestersrekening Bruyn Foytgenzoen resp. fol. 29 en fol. 1 dd. 22.11.1532.
33. Gemeente Archief Leiden (verder te citeren als GAL) Secr. Arch. 1 nr. 1263, fol. 305-306.
34. OAR nr. 3263 + OAR nr. 512, fol. 5vso = 6 en 11 vso.
35. S.J. Fockema Andeae, "Jan van Brouhoven, rentmeester van Rijnland", *Leids Jaarboekje* 22 (1929/30), p. 74.
36. Zie bijlage 1.
37. "Ordonnancie gemaect opte ommeslaegen ende 't gaeren van de penningen dijkrecht aengaende" in Manuaal OAR nr. 19 fol. 19. Ook opgenomen in GAL Secr. Arch. 1 nr. 1263, fol. 52 dd. 24.3.1518/1519.
38. Zie voor de redelijkheid van deze wijze van executie: G.J.C. Schilthuis, *Waterschapslasten en verhaal op roerend goed*, Delft 1941.
39. Een proces-verbaal van de meting van Zoetermeer door Jacob Sluyter is aanwezig in het ambachtsarchief van Zoetermeer, dat bewaard wordt in de archiefbewaarplaats van het hoogheemraadschap. OAR Zm nr. 28.
40. Het Gemeente Archief te Leiden bezit een copie, door Jan van Hout gecollateerd en

gedateerd 19 mei 1592 GAL Secr. Arch. II nr. 8,573. Het ambacht is tussen 29.10.1602 en 30.7.1603 opnieuw opgemeten door Adriaen Andries de Bruyn (Morgenboek 1612 OAR nr. 7856). De voor de meting benodigde vergunning is niet te traceren: in de registratie van de vergunningen is een leemte tussen 1600 en 1626.

41. OAR nr. 9565 fol. 50vso.

42. In 1534 was aan schout en ambachtsbewaarders van Oudshoorn nog toegestaan een nieuw morgenboek te maken volgens de in 1496 gebruikte methode. OAR nr. 512, fol. 17vso. Dit morgenboek is niet bewaard gebleven; wel gaarboeken uit de Jaren 1533, 1534, 1535, 1539 en 1559 OAR Div. nr. 5.

43. Zie aant. 14.

44. OAR nr. 9566 Betalingsopdrachten onder de nota's dd. 20.1 1,541.

45. OAR nr. 10289

46. OAR nr. 9567, fol. 43.

47. Fockema Andreea, *Rijnland*, p. 131-132 en 158-160.

48. GAL Secr.Arch.I nr. 1263 fol. 331 (niet ondertekend) en OAR nr. 124 + OAR nr. 9565 le rentmeestersrekening Jan van Brouchoven.

49. GAL Secr.Arch.I nr. 1280. Op 1 april 1547 verklaarden de hoofdingelanden, dat zij voortaan slechts aan die bepalingen bindende kracht voor de ingelanden wilden toekennen, die tijdens de vergadering door een notaris zijn genotuleerd. Tevens protesteerden zij tegen het omslaan van de uitgaven wegens de meting gedaan.

50. OAR nr. 10289.

51. OAR nr. 894 Charter A 100 dd. 11.7.1545.

52. OAR nr. 894 Stukken van het proces betreffende de aanslag naar de nieuwe meting dd. 27.6.1545.

53. 3de rentmeestersrekening Jan van Brouchoven OAR nr. 9,569, fol. 8.

54. GAL Secr.Arch. I nr. 1263, fol. 429 dd. 6.11.1548.

55. In 1538 moest de schout van Vennep aan hoogheemraden verantwoording doen van ontvangen morgengelden van de Hoge Venen. OAR nr. 513, fol. 38vso.

56. OAR nr. 10288 dd. 26 mei 1543.

57. Pieter Sluyter heeft in de eerste reeks opmetingen Noordwijk en Noordwijkerhout zonder de Hoge en Lage Venen gemeten (zie onder Kosten *van de landmeting*).

58. OAR nr. 216 fol 147vso.

59. GAL Secr.Arch.I nr. 1320.

60. OAR nr. 8479: "Item dair zijn al veel ambochtsbewairders in Rijnlandt die leesen noch schrijven en connen. Soude men die alle verlaten, men soude dair nauwelijck een connen gevinde" somtijden in een geheel dorp, die wel lesen ende schrijffen soude connen...".

61. OAR nr. 8478 + 8479 OAR ,514, fol 58.

62. OAR nr. 895 Charter A 100 dd. 123.1538 (=1,549)

"...aanschouw nemende op die gelegentheyt ende qualiteyt van een yegelijk zijns lants omme hem naer advenant van dien te doen gelden ende contribueren nae die oude taux ofte daerenboven...".

63. Zie aant. 30.

64. OAR nr. 514 fol. 108vso + OAR nr. 2895.

65. OAR nr. 2891. Achterin het morgenboek ligt een briefje aan twee zijden beschreven: "Die somme van 't principael boeck hout 2032 morgen 2 vierendeel. Noch zoude hier noch moeten wesen als voeren afteran geteyckent staet 21% morgen, die in beyde die boecken niet en staet" en "Sommarum 2038 morgen 2 vierendeel noch 16½ morgen die in beyde boecken niet en staen" (persoonlijk tel ik 2039 morgen 3 vierendeel). Een goede benadering van de 2000 morgen is bereikt. Het surplus zal bestemd geweest zijn voor het ambacht, zoals gebruikelijk was in Rijnland.

66. OAR nr. 3096.

67. Het blijkt dat schrijvers van studies uitgevoerd o.l.v. prof. N.W. Posthumus, genoemd in een noot op p. 81 van H.A. Enno van Gelder *Nederlandse dorpen in de 16e eeuw*, Verhandelingen der Kon.Ned.Akademie van Wetenschappen afd. Letterkunde, nieuwe reeks deel LIX nr. 2,

Amsterdam 1953, onbekend zijn met deze taxaties.

68. OAK nr. 222, fol. 200 + 220vso.

69. OAK nr. X253 morgenboekjes 159X. Bij enkele grote gebruikers noteerden de ambachtsbewaarden: "ende bij sijn vrije wille verhooght om 't boeck vol te maken: 3 hont".

70. OAR nr. X253.

71. OAR nr. 133 notulen van de vergaderingen van dijkgraaf en hoogheemraden 1598/ 1599 + OAK nr. 8261 declaratie van de vacatiën.

76. OAR nr. 8263.

73. OAR nr. 6939 + nr. 74 1 6.

74. OAK nr. 119X + nr. 1205.

75. OAR nr. 11503.

76. OAR nr. 21X, fol. 84vso.

77. OAR nr. 10291.

7X. G. 't Hart, "Rijnlands bestuur en waterstaat rondom het beleg en ontzet van Leiden 1570-1580"; *Leids Jaarboekje* 66 (1974), p.13.

79. Keur 182. OAK nr. 219, fol. 378.

80. De ambachtsbewaarders van Aarlanderveen, Bodegraven, Zwanenburgerdam, Aalsmeer, Zoetermeer, Stompwijk, Zuidwijk, Groenswaert, Bolijen en Hazerswoude werden op 1 juli 1581 veroordeeld wegens het niet inleveren van morgenboeken. OAR nr. 516, fol. 60vso.

81. Fockema Andreae, *Rijnland*, p. 165-172.

82. OAR nr. 516, fol. 62 + nr. 220, fol. 121vso + fol. 217.

83. OAR nr. 8671.

84. GAL Secr.Arch.II nr. 691 Afleesingsboek F fol. 22.

85. OAR nr. 867 1. Juist in deze tijd speelde een andere kwestie. Op 4 februari 1584 hadden de Staten van Holland een instructie doen uitgaan betreffende de taxatie voor de verponding. Per blok moesten taxateurs aangeven voor hoeveel de percelen zouden gelden in de verpanding. Door de taxateurs van Zoeterwoude waren de landen gelegen in de blokken Boshuizen en tussen Leiden en Roomburg hoog geschat "zijnde de beste in Zoeterwoude die sonder molen worden gebruyct". De ingelanden van deze blokken, burgers van Leiden, klaagden hierover bij de burgemeesters, die Dirck Willemsz., een pachter in Boshuizen een proces lieten uitlokken. De Staten van Holland stelden het ambachtsbestuur van Zoeterwoude in het gelijkdd. 15.1.1591. De ambachtsbewaarders waren dus zeer goed op de hoogte van de plaatselijke situatie.

86. OAR LG IC fol. 138 Extract uit de Resolutien van de Heeren Staten van Holland ende Westvrieslandt.

87. OAR nr. 8671 t GAL Gerechtsdagboek B Secr.Arch.II nr. 9250, fol. 55vso + Afleesingsboek F nr. 691, fol. 22 + 23vso. Deze aflezing werd de aanleiding van de processen wegens beleddiging door Jan van Hout aangespannen tegen mr. Paulus Buys en Dirc van Egmond.

8X. Tekst van het accoord: S. van Leeuwen, p. 328.

X9. Fockema Andreae, *Rijnland*, p. 291.

90. N.a.v. een geschil werd de Grote Polder in Zoeterwoude door Pieter Sluyter in 1545 in kaart gebracht, OAR A 1069. Hij had het ambacht in 1542 opgemeten; zijn looproute is hier dus terug te vinden OAR nr. 8640, fol. 55 e.v.

91. S.J. Fockema Andreae, "Grondeigenaars en grondgebruikers in een hoekje van Holland", *Ceres en Clio, zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*, Wageningen 1964, waarin ook de andere onder dit hoofdje genoemde studies vermeld staan.